

การศึกษาปฐมวัยไทยและนานาชาติอารยประเทศสมัยรัชกาลที่ 5 Thailand's Early Childhood Education and Civilized Countries in the World on King Rama V Era : Looking through the Past

กันต์ฉมพัญญ์ อยู่อำไพ*

บทคัดย่อ

ช่วงรัชกาล พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ 5 แห่งราชวงศ์จักรี ทรงเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติในปีพุทธศักราช 2411 - 2453 ได้เกิดเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาปฐมวัยทั้งด้านค่านิยม องค์ความรู้ และแนวปฏิบัติหลายประการ โดยระหว่างที่นานาชาติอารยประเทศเกิดขบวนการศึกษาเรื่องเด็ก ไทยหรือสยามขณะนั้นได้เกิดปรากฏการณ์สำคัญ คือ เป็นการปรากฏของคำว่ากินเดอกาเตน การเปลี่ยนค่านิยมเกี่ยวกับเรื่องเล่นที่เคยยึดโยงกับการพนันมาเป็นการเล่นในฐานะคุณประโยชน์ต่อร่างกาย จิตใจ และการใช้ชีวิต รวมถึงมีการจัดตั้งโรงเรียนเด็กอย่างเป็นทางการขึ้นครั้งแรก

During the era of King Rama V in 1868 – 1910, there was several changes in early childhood education in terms of values, knowledge and practice. While other civilized countries in the world were in the process of child study movement, there were also a phenomenon in Thailand or Siam about the presence of the word “Kindergarten” as well as the changing values of playing which was used to link with gambling to become playing that benefits body, mind and living including the first establishment of the nursery school.

บทนำ

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ 5 แห่งราชวงศ์จักรี เสด็จพระราชสมภพเมื่อวันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2396 และเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติในปี พ.ศ. 2411 จนถึง 2453 ตรงกับปี ค.ศ. 1868 - 1910 ซึ่งนับเป็นช่วงเวลาเดียวกับที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาปฐมวัยขนาดใหญ่ทั่วโลก ทั้งด้านค่านิยม องค์ความรู้ และแนวปฏิบัติ ประเทศไทยหรือสยามในขณะนั้นก็เช่นเดียวกัน เพราะหลังรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ใน พ.ศ. 2440 ยงยุทธ ไชยสีหา (2526) ระบุว่าได้เกิดแนวคิด

ใหม่ในการปฏิรูปการศึกษาอย่างเป็นทางการครั้งแรกทั่วประเทศ เรียกว่า โครงแผนการศึกษาในกรุงสยาม ของกรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการ การปฏิรูปครั้งนั้นมีความพยายามจะเสนอแนวทางจัดองค์กรการศึกษาให้มีรูปแบบแน่นอน โดยดัดแปลงจากระเบียบการจัดการศึกษาที่เคยใช้และศึกษารูปแบบของต่างประเทศแล้วขยายเพิ่มเติมให้มากขึ้น ทั้งนี้ ความขาดรูปแบบที่เป็นระบบสะท้อนให้เห็นจากบันทึกเล่าเรื่องกรุงสยามของ ปาลเลอกัวซ์, ฌอง แบปติสต์ (2520 อ้างถึงใน สันต์ ท. โกมลบุตร, 2549) ที่ว่าการศึกษาของไทยช่วงยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นที่เกิดขึ้น

* อาจารย์ ดร. ภาควิชาหลักสูตรและวิธีสอน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ในวัดนั้นเป็นลักษณะของวิธี “ต่อหนังสือ” ซึ่งผู้เรียนจะต้องใช้วิธีท่องจำเป็นหลัก นั่นทำให้ในเด็ก 100 คนที่อยู่วัดมาตลอด 8-10 ปี จะมีอยู่ราว 20 คนเท่านั้นที่อ่านหนังสือออก และประมาณ 10 คนที่เขียนหนังสือได้ด้วยเมื่อพ้นจากวัดแล้ว

ในระยะต้นของการปฏิรูปการศึกษาได้เกิดการปะทะกันทางความคิดกับพลังกลุ่มอนุรักษนิยมในรัฐบาลจนทำให้การปฏิรูปการศึกษาไม่อาจเป็นไปอย่างราบรื่น ต้องรอให้พลังกลุ่มแนวคิดเกาฮ่อนตัวลงก่อน ซึ่งภาวะดังกล่าวทำให้เห็นรอยต่อระหว่างความเก่ากับความใหม่อย่างชัดเจน บทความนี้จึงทำหน้าที่สำรวจความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นผ่านการวิเคราะห์เอกสารสำคัญ 2 ชิ้น คือ เอกสารประกาศต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับเด็กและการจัดการศึกษาปฐมวัยในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งรวบรวมโดยสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ (2553) และเอกสารตำนานโรงเรียนเด็กของพระอัครชายาเธอฯ ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ ทรงรวบรวม ร่วมกับการจัดเรียงลำดับเหตุการณ์สำคัญทางการศึกษาปฐมวัยในอารยประเทศ เพื่อเป็นจุดหมายว่าครั้งหนึ่งการศึกษาปฐมวัยไทยเคยอยู่จุดใดเมื่อเทียบกับสากล โดยจะอธิบายเกี่ยวกับการศึกษาปฐมวัยไทยในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ไว้ในตอนต้นที่ 1 ส่วนตอนที่ 2 เป็นเส้นเวลา (Timeline) เพื่อไล่เรียงให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของการศึกษาปฐมวัย และสุดท้ายคือบทสรุปของการศึกษาปฐมวัยไทยเมื่อเทียบเคียงกับสากลโลก

ตอนที่ 1 การศึกษาปฐมวัยไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 การปรากฏของคำ กินเดอกาเตน (Kindergarten) ในประวัติศาสตร์ไทย

เดิมทีประเทศไทยไม่ได้ใช้คำว่า “การศึกษาปฐมวัย” เพื่อแทนการจัดประสบการณ์การเรียนรู้สำหรับเด็กวัยอนุบาล หากแต่เลือกใช้คำว่า “ก่อน

ประถมศึกษา” ดังปรากฏในเอกสารหลักสูตรฉบับปีพุทธศักราช 2540 เพื่อแบ่งช่วงความรับผิดชอบระหว่างอนุบาลกับประถมศึกษา อีกทั้งเพื่อให้เห็นนัยยะของการศึกษาระดับอนุบาลว่าเป็นไปเพื่อเตรียมเด็กให้พร้อมต่อการเรียนระดับประถมศึกษาซึ่งจะต้องอ่านและเขียนหนังสือหลายสาระวิชา กระทั่งหลังการปฏิรูปการศึกษาครั้งใหญ่ในปี พ.ศ.2540 จึงมีการเปลี่ยนจากคำว่าก่อนประถมศึกษาเป็นการศึกษาปฐมวัย ดังปรากฏใช้ในหลักสูตรการศึกษาปฐมวัย 2546 ซึ่งมีผลให้ศาสตร์ทางการศึกษาปฐมวัยเติบโตอย่างรวดเร็วและมีตัวตนในพื้นที่วิชาการของไทยชัดเจนกว่าอดีต

อย่างไรก็ดี ก่อนที่ประเทศไทยจะเลือกใช้คำว่าการศึกษาปฐมวัย (Early Childhood Education) ซึ่งในทางสากลหมายถึงการจัดประสบการณ์การเรียนรู้และการให้การเลี้ยงดูสำหรับเด็กตั้งแต่แรกเกิดจนถึง 8 ปี แทนคำว่าก่อนประถมศึกษานั้น เกือบ 100 ปี ก่อนจะปฏิรูปการศึกษาเมื่อปี พ.ศ. 2540 ไทยเคยทับศัพท์ Kindergarten ด้วยคำว่า กินเดอกาเตน มาก่อนในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งช่วงเวลานั้นนับว่าใหม่มากสำหรับบริบทสยาม เพราะเฟรโดเบล (Friedrich Froebel) นักการศึกษาชาวเยอรมันผู้เป็นศิษย์ของเปสตาลอซซี (Pestalozzi) เพิ่งเสนอใช้คำนี้ครั้งแรกในเยอรมนีเมื่อปี ค.ศ. 1837 (พ.ศ. 2380) เพื่อสื่อถึงสวนของเด็ก ๆ หรือพื้นที่ซึ่งเด็กสามารถเติบโตตามธรรมชาติ ก่อนจะแพร่หลายและได้รับความนิยมในสหรัฐอเมริกาสิบปีต่อจากนั้นในช่วง ค.ศ. 1851- 1941 (พ.ศ. 2394 - 2484) (Allen, 2006) ดังนั้น หมายความว่าคำและแนวคิดในการให้การศึกษอบรมเลี้ยงดูเด็กปฐมวัยในอารยประเทศที่สร้างขึ้นจากแนวคิดด้านพัฒนาการทางสติปัญญาและการเรียนรู้ในฐานะการเรียนรู้เกิดขึ้นก่อนรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 ไม่ถึง 30 ปี เท่านั้น

จากเอกสารในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ซึ่งสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2553) รวบรวมนั้นได้เปิดเผย

รายละเอียดของโครงการศึกษา ร.ศ.117 (พ.ศ. 2441) ภาคนึง ว่าด้วยการศึกษาในกรุงเทพมหานคร หมวด 1 อันกล่าวถึงแผนการศึกษา และลำดับชั้นในโรงเรียน มีการกำหนดให้โรงเรียน ก ข นโม และกินเดอกาเตน เป็นโรงเรียนเบื้องต้น ซึ่งโรงเรียนมูลศึกษาชนิดนี้จัดสำหรับคนทั่วไปไม่กำหนดอายุ เมื่อเรียนรู้ไตรภาค อันประกอบด้วยเขียน อ่าน และคิดเลขได้แล้ว จะได้เข้าเรียนในโรงเรียนเบื้องต้น หรือระดับประถมศึกษาต่อไป

เป็นที่น่าสนใจว่าคำ “กินเดอกาเตน” หรือในภาษาอังกฤษคือ Kindergarten นั้น ปรากฏทับศัพท์ในเอกสารราชการอย่างเป็นทางการนับตั้งแต่ พ.ศ. 2442 (ค.ศ. 1899) หรือเพียง 2 ปีหลังรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ใน พ.ศ. 2440 ณ ประเทศเยอรมนี อิตาลี อังกฤษ ฝรั่งเศส เดนมาร์ก สวิตเซอร์แลนด์ เนเธอร์แลนด์ ออสเตรีย สวีเดน สเปน อังกฤษ เบลเยียม และอียิปต์ จึงสามารถกล่าวได้ว่าการศึกษาศึกษาปฐมวัยในประเทศไทยเริ่มต้นอย่างเป็นทางการในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 นี้เอง

อนึ่ง มูลศึกษาที่ให้สอนนี้เป็นการจัดการศึกษาตามวัดหรือตามบ้าน ซึ่งหากเป็นการจัดในวัด พระสงฆ์จะสอนวิชาขั้นต้น คือสอนหนังสือเพียงอ่านออกเขียนได้ บวกลบคูณหารสามัญ รวมถึงธรรมจริยานั้นจะเน้นการสอนให้รู้จักบุญบาปที่ควรรู้อย่างง่าย ๆ ทว่าต่อมามีการพิจารณาเห็นว่ามูลศึกษาที่สอนอยู่ เน้นเฉพาะอ่านและเขียนมากเกินไป จึงควรให้สอน คำนวณเลขและภูมิศาสตร์ย่อเพิ่มเติม แต่จุดอ่อนของมูลศึกษาในลักษณะนี้คือเมื่อพระสงฆ์กลายเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษาอันเกิดจากงบประมาณที่มีจำกัด การจำเป็นต้องพึ่งวัดและพระที่มีอยู่แล้วแทนการปลูกสร้างสถานศึกษาใหม่จึงยังผลให้เด็กหญิงได้รับโอกาสทางการศึกษาน้อยกว่าเด็กชาย กระนั้นก็มีปัญหาหากผู้หญิงเป็นผู้นำในการจัดการศึกษาปฐมวัย ดังนั้นคำว่ากินเดอกาเตน จึงเป็นคำที่นำมาใช้ในการจัดการศึกษาปฐมวัย ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีการจัดการศึกษาปฐมวัยทั้งที่บ้าน วัด และโรงเรียน

โรงเรียนเด็กของพระอัครชายาเธอ ฯ

โครงการศึกษา ร.ศ.117 มิใช่ปรากฏการณ์แรกทางการศึกษาปฐมวัยในกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะหากย้อนไปก่อนหน้านี้เล็กน้อยในปี พ.ศ.2433 (ค.ศ.1890) ได้มีประกาศเรื่องตั้งโรงเรียนเด็กของพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ ตามที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2472) ทรงรวบรวมโดยคัดจากหนังสือราชกิจจานุเบกษา ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งโรงเรียนเด็กนี้เกิดจากความอาลัยรักและพระประสงค์ที่พระอัครชายาเธอจะสร้าง พระกุศลอุทิศแกบิดาพระองค์ที่ 2 พระนามว่าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้านภาจรจารัสศรี ผู้ประสูติ พระโรคไข้รากสาดน้อย และสิ้นพระชนม์เมื่อพระชนมายุ 5 พรรษา

โรงเรียนเด็กนี้เปิดรับบำรุงเลี้ยงรักษาทารก และเด็กชายหญิงตั้งแต่แรกเกิดกระทั่งอายุ 11 ปีเมื่อเป็นเพศหญิง และอายุ 13 ปีเมื่อเป็นเพศชาย และเป็นบุตรคนยากจนเจ็บใจที่เป็นเด็กกำพร้า หรือบิดามารดาเป็นคนพิการ มีทุกข์ยากไม่สามารถบำรุงเลี้ยงได้เอง นั้นทำให้ผู้ปกครองไม่ต้องเสียเงินค่าธรรมเนียมแต่อย่างใด หากแต่ต้องทำสัญญายอมยกบุตรหลานให้เป็นสิทธิ์แก่โรงเรียนเด็กให้เลี้ยงไปจนเติบโตใหญ่

สร้างสรรค์สิ่งใหม่เพื่อสอดรับกับค่านิยมใหม่

ผลจากการจัดตั้งโรงเรียนเด็กนี้ยังมาซึ่งการสร้างสรรค์สิ่งใหม่เพื่อประโยชน์ด้านการจัดการศึกษาปฐมวัยในยุคนั้นหลายประการ ทั้งบทดอกสร้อยสุภาษิต ระบบการแพทย์ในโรงเรียนเด็ก และระเบียบการฝึกสอนเด็กซึ่งน่าจะเทียบได้กับหลักสูตรการสอน โดยประกอบด้วยความรู้ซึ่งครอบคลุมถึงทักษะที่ต้องปฏิบัติได้ รวม 10 อย่างได้แก่ 1) การอ่านและเขียน 2) การคิดเลข 3) การรักษาริยาบถ (จรรยา) 4) การประกอบอาหาร 5) การเย็บผ้า 6) การขึ้นต้นไม้ 7) การว่ายน้ำ 8) การปลูกกระท่อม 9) การปลูกต้นไม้ และ 10) การเลี้ยงสัตว์

ทั้งนี้หากพิจารณาเฉพาะส่วนของการประพันธ์คำร้องดอกร้อยสุภาวชิตรขึ้นใหม่ทั้ง 34 บทจะพบว่ามียุคมุ่งหมายหลักเพื่อทดแทนคำร้องชนิดอื่นที่ช่วงเวลานั้นเห็นว่าไม่เหมาะสมกับเด็ก ส่วนจุดมุ่งหมายรองคือการเสนอค่านิยมใหม่เกี่ยวกับการเรียนรู้และการใช้ชีวิต ดังถ้อยประพันธ์ในบทดอกร้อยสุภาวชิตรบทนำ ร้องล่ำฟั่งรำทำ ซึ่งเป็นบทร้องลำดับที่ 1 ผลงานของกรมพระดำรงราชานุภาพ แสดงเจตนารมณ์ที่ชัดเจนว่าเด็ก ๆ ไม่ควรสนใจเพลงลิเกที่มีลักษณะลามกเพราะจะทำให้เสียคน ดังนี้

บทเอยบทดอกร้อย	ไซ้แต่ให้เด็กน้อยเจ้าสรวลเส
จกร้องเล่นเป็นเพล่าผ่นฮาเฮ	แทนล่ำลัลิเกที่จำมา
อันลิเกลามกตลกเล่น	รำเดินลั่นอายชายหน้า
ไม่ควรจะจดจำเป็นตำรา	มันจะพาเสียคนปนป้อ

(ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมราชชนนี, 2472: 16)

นอกจากผลงานประพันธ์ของ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ดังแสดงไว้ข้างต้น ยังมีบทดอกร้อยสุภาวชิตรซึ่งเป็นผลงานของกวีอีก 9 ท่านรวมอยู่ใน 34 บท ได้แก่ นายทัด เปரியัญ, ขุนภักดีอาสา (พระอมรสินธุ์ นก), นายแก้ว, หลวงวิจิตรวิทย์การ (พระยาพินิจสรา ทิม), หม่อมเจ้าประภากร มาลากุล, ขุนวรพจน์พิจิตร (หลวงประจักษ์ศิลปาคม), พระองค์เจ้าสุทัศน์นิภากร, หลวงประสิทธิ์อักษรสาร (เทศ เปரியัญ) และ หลวงไพศาลศิลปศาสตร (เจ้าพระยาพระเสด็จ ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) โดยแต่ละบทมีการสอดแทรกค่านิยมให้เด็กหลายประเด็น ทั้งการให้รู้จักรักและกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ คำพูดเป็นเรื่องสำคัญ คนเราผิดพลาดได้และควรรู้รับผิดชอบ ควรมีน้ำใจอารีต่อผู้อื่นรู้จักสามัคคีต่อกันควรรับประทานอาหารให้เป็นเวลา ตั้งใจเรียนไม่ต้องไม่เกียจคร้าน มีความเพียรพยายามอดทนหะ มีหัวใจเด็ดเดี่ยวทรหด รู้จักเจียมตัว รู้จักระมัดระวัง มีสมาธิจดจ่อไม่ควรดื่มสุราเมรัย ไม่ควรซอซลคดโกง ไม่ควรก่อเรื่องให้ขุนช่องหมองใจกัน ไม่ควรจู้จี้จั่วไชพูดเพื่อเจ้า ไม่ควรสร้างปัญหา ไม่ควรเปิดเผยความลับ

แก่ผู้อื่น ไม่ควรอวดฉลาด ไม่โลภ ไม่โลเล ไม่ประมาท ไม่ควรคิดแต่จะพึ่งพาผู้อื่นแต่ควรคิดหาทางพึ่งตนเอง อีกทั้งการเล่นซุกซนเพราะเป็นเรื่องเปล่าประโยชน์ ดังปรากฏในบทดอกร้อยสุภาวชิตรบทที่ 5 จึงใจไล่สำเนา ร้องล่ำมอญรำดาพ ผลงานประพันธ์ของนายทัด เปரியัญ ความว่า

จึงเอยใจ	เล่นไล่ในล่ำสำเนาใหญ่
สุนัขเห็นดังดังใจ	วิ่งไล่ลงน้ำเพราะลำน
การสนุกหลุกหลิกซุกซน	เห็นเยยเปล่าเขาเห็นไม่เป็นผล
ไหนจะล่ำไหนจะลูกเพราะซุกซน	อย่าลูกเล่นเหมือนใจไล่เรือเอย

(ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมราชชนนี, 2472: 17)

จากดอกร้อยสุภาวชิตรที่ยกมาทั้ง 2 บทสามารถพิจารณาได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 เรื่องของการเล่นไม่เป็นที่นิยมนัก ซึ่งอาจเป็นเพราะว่าก่อนที่การเล่นจะเป็นที่ตระหนักในวงการศึกษาปฐมวัยว่าสำคัญยิ่งต่อการมีพัฒนาการและการวางรากฐานชีวิตที่ดี ครั้งหนึ่งได้ถูกพิจารณาว่าการเล่นของเด็กนั้นสัมพันธ์กับการพนันของผู้ใหญ่

การเล่นของเด็กอาจโยงไปถึงการพนันเมื่อเติบโตใหญ่

ในช่วงต้นของรัชกาลที่ 5 นั้น การเล่นหรือการละเล่นยังไม่ถูกพิจารณาว่าเป็นเรื่องสำคัญจำเป็นอย่างยิ่งต่อการเติบโต ดังเห็นได้จากการมีประกาศเด็กห้ามมิให้เล่นการพนันต่าง ๆ ซึ่งประกาศไว้เมื่อจุลศักราช 1236 (พ.ศ. 2417 หรือ ค.ศ. 1874) ได้กำหนดชัดเจนมิให้เด็กเล่นการพนัน ได้แก่ ไม่สามอัน ไม่ดำแดง ไม่หมุน ดัดควง อีโป่งป่น อีโป่งกำ อีโป่งชด ปั่นฮีแปะ ซุกซน น้ำเต้าพ้อ กรอกแกรก สีเหลงลัก รวม 12 ชนิด หากเจ้ามือชักนำให้เด็กเล่น เมื่อถูกจับได้เจ้ามือจะต้องถูกเขียนยกหนึ่งเป็นจำนวน 30 ที และหากเด็กอายุต่ำกว่า 15 ปีเข้าไปเล่นเบี้ยบ่อนถั่วบ่อนไปการพนันทั้งหลาย ให้เจ้าของบ่อนห้ามปรามจับได้นอกจากนี้ในกรณีที่เด็กเล่นกันตามประสาเด็กแต่กีดขวางถนนหนทางและตรอกซอกซอย เป็นอุปสรรคต่อผู้ขี่รถขี่ม้า ไม่ว่าจะเป็นการเล่นลูกข่าง ช่วงไชย

จ้องเต ทอยเทศ ทอยกอง อยู่โยง ล้อหนา กุลาล้อน
ผ้า เล่นตี เล่นเหว้า เล่นตะกร้อ จุดดอกประทัด
จุดดอกไม้เพลิง รวม 13 ชนิด ให้ตำรวจ ซึ่งยุคนั้นเรียก
ว่าเจ้าพนักงานโปลิศ เจ้าพนักงานทหาร สามารถจับ
ตัวเด็กมาไว้ยังโรงพักได้ทันที โดยหากผู้ปกครอง
ไม่ว่าจะเป็นพ่อแม่ ญาติ หรือนายเงิน ไม่มารับตัวไป
ภายใน 24 ชั่วโมง ทหารโปลิศที่นำตัวเด็กไปส่งบ้าน
จะสามารถเรียกเงินจากผู้ปกครองเด็กได้หนึ่งสลึง
ซึ่งในประกาศฉบับเดียวกันนี้ ยังแสดงถึงค่านิยมของ
ยุคสมัยที่การเล่นเป็นเรื่องเสียเวลาและสัมพันธ์กับ
การพนันไว้อย่างชัดเจนว่า

“...อนึ่งการซึ่งเด็กเล่นตามลำพังเด็ก
ทำให้เสียเวลาที่จะได้ฝึกหัดวิชาความรู้ นั่นคือ เล่น
ควักลงหลุม ๑ เสือตกถัง ๑ เสือกินวัว ๑ คู่คู่ ๑ เกรียก
๑ กำตัด ๑ อีชีดอีเขียน ๑ หมากเก็บ ๑ แลกการเล่น
ต่าง ๆ ซึ่งกล่าวมาแต่ต้นนั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่า
เป็นเครื่องจูงใจให้เด็กพลัดพลินเฝ้าอาบเลาะลามไป
จนเล่นการพนันใหญ่ คือไพ่ต่างๆ ๑ ดวด ๑ ถั่ว ๑
โป ๑ จนเด็กยับเยินเป็นหนี้เป็นทาษ แลพาบิดามารดา
เป็นหนี้เป็นทาษเข้าด้วยก็มีเป็นมาก เพราะเด็กฝึก
ใจมาตั้งแต่เล็กจนคุ้มใหญ่ จะฝึกหัดดัดแปลงเมื่อ
โตก็ดัดเป็นอันยาก จึงโปรดเกล้าฯว่าตั้งแต่นี้สืบไป
ภายหน้า ให้บิดามารดาญาติ ญาตินายเงินของเด็ก
ห้ามปรามเด็กอย่าให้ประพฤติการเล่นอย่างที่ว่ามา
แล้ว ให้เอาใจใส่ฝึกสอนเด็กให้รู้จักธรรมเนียมที่ดี คือ
ให้เรียนหนังสือให้เรียนเลขการศิลปศาสตร์วิชาต่าง
ๆ แลการวิชาค้าขายทำมาหากินตามนิสัยของเด็ก
ที่ชอบฝึกหัดสิ่งใดให้ได้วิชาสำหรับตัวเด็กไว้อย่างหนึ่ง
จะได้เป็นที่พึ่งของเด็กต่อไปภายหน้า อย่าให้ผู้ใหญ่
ทอดธุระให้เด็กเล่นในการที่ไม่เป็นประโยชน์เหมือน
อย่างแต่ก่อนเป็นอันขาด ให้คอยเอาใจใส่ระวังคอย
เกี่ยจกันชมเชยอย่าให้เด็กเล่นจนได้...”

(ประกาศเด็กห้ามมิให้เล่นการพนัน จ.ศ.1236
อ้างถึงใน สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2553: 5)

การเล่นของเด็กในเชิงประโยชน์

เป็นที่ประจักษ์ว่าการละเล่นเด็กไทยซึ่ง
ชวนอนุรักษและให้คุณค่าเชิงดีงามในศตวรรษที่ 20
และ 21 นี้ ครั้งหนึ่งถูกพิจารณาว่าเป็นการกระทำที่
ถูกยึดโยงเกี่ยวพันกับการพนันอย่างแนบเนียน ทว่า
เมื่อกาลล่วงเลยจากปีที่มีประกาศเด็กห้ามมิให้เล่น
การพนันต่าง ๆ จากปี ค.ศ.1874 มาถึงปี ค.ศ.1890
(พ.ศ. 2433) ที่ก่อตั้งโรงเรียนเด็กของพระอัครชายา
เธอเพียง 16 ปี กลับมีความพยายามอธิบายถึง
ประโยชน์ของการเล่นไว้อย่างชัดเจนทั้งประโยชน์ใน
ปัจจุบันและประโยชน์ในอนาคตถึงการหัดให้เด็กขึ้น
ต้นไม่เป็น ซึ่งเป็น 1 ใน 10 ของความรู้ที่โรงเรียนเด็ก
ยึดเป็นระเบียบการฝึกสอนไว้ว่า

“...การที่ให้หัดขึ้นต้นไม้นั้น ดูอยู่ข้างจะให้
ชุกชวนอยู่สักหน่อย แต่เมื่อพิจารณาดูประโยชน์ก็แล
เห็นได้เป็นหลายอย่างคือ เป็นการทำให้ร่างกาย
เส้นสายแข็งแรงที่ฝรั่งเขาเรียกว่าเอกเซไชส์หรือยิมเน
สติกอย่าง ๑ เป็นประโยชน์แก่การที่จะทำมาหากิน
ไปภายหน้า คือ เป็นชาวสวนเป็นต้นอย่าง ๑ เป็น
ประโยชน์แก่การหนีภัยอันตรายในภายหน้า คือ ไป
ป่าพบเสือจะได้หนีมันเป็นต้นอย่าง ๑ เป็นประโยชน์
ในการทำเหยาเรือนในภายหน้าอย่าง ๑”

(ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2472: 41)

เห็นได้ว่า การศึกษาปฐมวัยไทยในช่วงรัชกาล
ที่ 5 นั้น มีการปรับเปลี่ยนอย่างก้าวกระโดด เริ่มจาก
ความต้องการปฏิรูปการศึกษาในยุคหนึ่งเกิดเป็น
โครงการการศึกษาในกรุงสยามที่มีการใช้คำว่ากิน
เดอคาเตน หรือ Kindergarten อย่างเป็นทางการ
นำไปสู่การกำหนดสาระที่ควรรู้สำหรับเด็ก มีประกาศ
จัดตั้งโรงเรียนเด็กซึ่งทำให้เกิดวรรณกรรมสำหรับเด็ก
ตามมาอย่างบดอกร้อยสุภาสิต และถึงแม้ค่านิยม
เรื่องการเล่นในฐานะการเรียนรู้เยี่ยงเดียวกับ
อารยประเทศยังคงเป็นเรื่องที่แตกต่างจากคุณค่าเดิม
ของสังคมไทยในขณะนั้นที่เชื่อว่าการเล่นโยงถึง
การพนัน และอาจทำให้เด็กเสียคนได้ กระนั้นก็เริ่ม

มีแนวโน้มที่จะพิจารณาการเล่นบางประเภทว่ามีคุณประโยชน์ต่อเด็กเช่นการเล่นปั้นดินไม่ดังกล่าไปแล้ว หรือการปั่นรถจักรยานก็ถูกพิจารณาว่าเป็นการเล่นที่มีประโยชน์ต่อจิตใจได้ ดังแนวทางการอบรมเลี้ยงดูเด็กในพระอุปถัมภ์ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง พระมเหสีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ว่า

“...ด้วยทรงตระหนักพระทัยดีว่า เด็กที่อยู่ในพระอุปถัมภ์ทุกคนต้องออกจากบ้าน จากบิดามารดา พี่น้องเพื่อนฝูงอันเป็นที่รักมากที่สุดที่ใหม่ ซึ่งยังมีเคยชินก็ย่อมจะต้องมีความโศกเศร้าเหงาหงอย ดังนั้น สิ่งใดที่จะทำให้เด็กคลายจากความเหงาหงอยมีความสุขสบายใจอยู่ในขอบเขตที่ทรงสามารถหาให้ได้ก็จะทรงสรรหามาพระราชทาน เพื่อบำรุงจิตใจให้เด็กมีความสุขสบาย สมกับวัย โดยเฉพาะของเล่น เช่น สมัยที่นิยมถีบรถจักรยาน ก็ทรงสั่งซื้อรถถีบจักรยานมาพระราชทานให้เด็ก ๆ ในพระอุปถัมภ์ทุกคนพอสมควร แม้แต่เด็กเล็ก ๆ ก็ทรงเสาะหารถจักรยานคันเล็ก ๆ มาพระราชทาน เช่น รถจักรยานของหม่อมเจ้ากันดามา เทวกุล พระชันษาราว ๖-๗ ขวบ ทรงเป็นเด็กหญิงร่างเล็กก็พระราชทานรถจักรยานคันเล็ก ๆ มีเส้นผ่านศูนย์กลางล้อประมาณ ๑๓ นิ้ว ทำให้เด็กทุกคนได้ออกกำลังกายสนุกสนานกับการหัดถีบจักรยาน และถีบรถตามเสด็จไปไกลๆ”

(คັນธนีย์ วีระศิลป์ชัย, 2551: 255-256)

ตอนที่ 2 เส้นเวลาของการศึกษาปฐมวัยไทยและนานาชาติประเทศ

วิวัฒนาการทางการศึกษาปฐมวัยหลาย ๆ ประเทศทั่วโลกทั้งประเทศที่พัฒนาแล้วในยุโรปและอเมริกาเหนือรวมถึงประเทศที่กำลังพัฒนาไม่ว่าจะเป็นจีนหรืออินเดียล้วนมีจุดเริ่มต้นครั้งแรกในศตวรรษที่ 19 โดยอาจยึดถือรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งซึ่งประกอบด้วยแนวทางคินเดอการ์เทนของเฟรเดอริกที่มีรากปรัชญาแบบจิตนิยม (Idealism) หลักสูตรก่อนวัยเรียนของดิวอี้ที่เป็นปรัชญาสายปฏิบัตินิยม (Pragmatism) แนวทางบ้านเด็กของมอนเตสซอรีซึ่งมีแนวคิดแบบสหวิทยาการทั้งจากศาสตร์การสอนและประสาทวิทยา หรืออาจใช้วิธีการตามแบบฉบับของมิชชันนารีผู้เผยแผ่คริสต์ศาสนา โดยในระหว่างที่รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชสมภพกระทั่งเสด็จสวรรคตนั้น (ค.ศ. 1853 - 1910) มีเหตุการณ์ที่น่าสนใจตามลำดับของเส้นเวลาดังตารางที่ 1 (Weber, 1969: Sheila, 2006: Gordon และ Browne, 2008: Bredekamp, 2014)

ตารางที่ 1 เส้นเวลาเหตุการณ์สำคัญทางการศึกษาปฐมวัยไทยและนานาชาติเปรียบเทียบ ช่วงปี ค.ศ.1853-1910

ปีคริสต์ศักราช 1853-1910	เหตุการณ์สำคัญทางการศึกษาปฐมวัยไทยและนานาชาติเปรียบเทียบ
1860	เอลิซาเบธ พีบอดี้ (Elizabeth Peabody) ก่อตั้งโรงเรียนคินเดอร์การ์เทนที่ใช้ภาษาอังกฤษขึ้น เป็นแห่งแรกในสหรัฐอเมริกาหลังจากพบกับศิษย์ของเฟรเดอริก เดมมิง มากาเร็ตเชอร์ (Margarethe Schurz) ในปี 1859 ซึ่งมากาเร็ตเชอร์เองนั้นเป็นผู้ก่อตั้งคินเดอร์การ์เทนแห่งแรกในสหรัฐอเมริกาเมื่อปี 1856 แต่ทำการสอนด้วยภาษาเยอรมัน
1861	โรเบิร์ต โอเวน (Robert Owen) เปิดโรงเรียนสำหรับเด็กอ่อน (Infant School) ขึ้นในอังกฤษ เพื่อเป็นเพียงสำคัญสำหรับปฏิรูปสังคมแก่เด็ก ๆ ที่พ่อแม่ทำงานในโรงงานของเขา
1873	ซูซาน บลว (Susan Blow) เปิดโรงเรียนคินเดอร์การ์เทนสังกัดรัฐบาลขึ้นเป็นแห่งแรกในสหรัฐอเมริกา
1879	แลบทดลองทางจิตวิทยาแห่งแรกถูกตั้งขึ้นในเยอรมนีเพื่อฝึกหัดนักจิตวิทยาอย่างเป็นระบบให้เข้าใจถึงความเป็นมนุษย์
1880	โปรแกรมฝึกหัดครูปฐมวัยหลักสูตรแรกถูกเปิดขึ้นในรัฐเพนซิลวาเนีย
1890*	มีประกาศเรื่องตั้งโรงเรียนเลี้ยงเด็กของพระอัครชายาเธอฯ โดยเปิด ณ วันที่ 1 เมษายน รัตนโกสินทรศก 109 เพื่อรับเลี้ยงเด็กกำพร้าหรือเด็อนาถาตั้งแต่วัยทารกจนถึง 11 ปี
1892	ซิกมุนด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ระบุถึงความสำคัญของประสบการณ์ในช่วงระยะต้นของชีวิตที่มีต่อความเจ็บป่วยทางจิตในอนาคต ซึ่งทฤษฎีทางจิตวิเคราะห์และการตระหนักถึงความสำคัญของ 5 ปีแรกของมนุษย์
1892	สมาพันธ์การศึกษาปฐมวัยนานาชาติ (The International Kindergarten Union) ถูกก่อตั้งในประเทศสหรัฐอเมริกา
1893	แพตตี สมิธ ฮิลล์ (Patty Smith Hill) ขึ้นเป็นผู้บริหารของสมาคมหลุยส์วิลล์คินเดอร์การ์เทน (the Louisville Free Kindergarten Society) และวิพากษ์ศาสตร์การสอนทางการศึกษาปฐมวัยตามแบบฉบับของเฟรเดอริก เดมมิง จิตวิทยา และการศึกษาพัฒนานิยม ซึ่งต่อมาในปี 1926 แพตตี สมิธ ฮิลล์ ได้ก่อตั้งสมาคมการอนุบาลศึกษาแห่งชาติ (the National Association of Nursery Education) หรือ NAEYC ในปัจจุบัน

ปีคริสต์ศักราช 1853-1910	เหตุการณ์สำคัญทางการศึกษาปฐมวัยไทยและนานาชาติ
1895	จี. สแตนลีย์ ฮอลล์ (G. Stanley Hall) จัดงานสัมมนาทางวิชาการเกี่ยวกับพัฒนาการเด็กสำหรับครู ปฐมวัยเพื่ออธิบายจิตวิทยาใหม่ในฐานะองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ซึ่งทำให้แพตตี้ สมิธ ฮอลล์ ที่เข้า ร่วมการประชุมในครั้งนั้นนำเทคนิคต่าง ๆ ไปประยุกต์ใช้และมองการศึกษาปฐมวัยในฐานะสหศาสตร์
1896	จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) ก่อตั้งโรงเรียนแลบทดลองในมหาวิทยาลัยชิคาโกเพื่อใช้ทดลองวิธีสอนและ วิจัยทางการเรียนการสอน
1899*	ปรากฏคำว่า กินเดอการ์เตน (Kindergarten) ครั้งแรกในเอกสารราชการสยาม ภายหลังรัชกาลที่ 5 เสด็จ ประพาสยุโรปครั้งแรกในปี ค.ศ.1897
1900	สมาคมชิคาโกฟรีคินเดอการ์เทน (The Chicago Free Kindergarten Association) พัฒนาร่าง กิจกรรมประจำวันสำหรับเด็กอนุบาลตามหลักสูตรก่อนวัยเรียนตามแนวคิดดิวอี้ (The Deweyan sub- primary curriculum) เพื่อเป็นแนวทางปรับใช้ ดังนี้ 09:00 - 09:30 งานฝีมือ 09:30 - 10:00 เพลงและนิทาน 10:00 - 10:30 งานฝีมือ 10:30 - 10:40 เกม 10:40 - 11:15 อาหารกลางวัน 11:25 - 11:45 เกม/กิจกรรมเคลื่อนไหวและจังหวะ ทั้งนี้การเล่นกลางแจ้ง การเดินเล่น และการทำสวน จัดเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมประจำวันของเด็ก อนุบาลด้วย
1907	มาเรีย มอนเตสซอรี (Maria Montessori) เปิดสถานศึกษาปฐมวัยแนวใหม่เพื่อทดลองแนวคิดของ ตนเองชื่อ Casa dei Bambini เป็นครั้งแรกในกรุงโรมก่อนได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย
1909	มอนเตสซอรีเปิดหลักสูตรฝึกหัดครูขึ้นเป็นครั้งแรกในอิตาลี
1909	ธีโอดอร์ รูสเวลท์ (Theodore Roosevelt) ประธานาธิบดีคนที่ 26 ของสหรัฐอเมริกาจัดการประชุม เกี่ยวกับเด็กขึ้นเป็นครั้งแรกในทำเนียบขาว นำไปสู่การก่อตั้งสำนักงานด้านเด็ก (the Children's Bureau) ในปี ค.ศ.1912

* หมายถึง เหตุการณ์ในไทย

จากตารางที่ 1 จะเห็นได้ว่า ช่วงเวลา ก่อน ระหว่าง และหลังจากที่ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ 5 แห่งราชวงศ์จักรีจะเสด็จ ประพาสยุโรปครั้งแรกนั้นนับเป็นช่วงที่นานาอารยประเทศกำลังตื่นตัวและให้ความสำคัญกับ เรื่องเด็กและการศึกษาปฐมวัยอย่างเป็นขบวนการ ทั้งความสำคัญในฐานะศาสตร์ทางจิตวิทยาและการเรียนรู้ การปฏิรูปสังคม สวัสดิการรัฐ วิชาชีพครู รวมถึงคุณค่าความเป็นมนุษย์ ซึ่งทำให้อาจารย์นิพนธ์ ได้นำนี้คือที่มาของการปรากฏคำว่า กินเดอคาเตน ในสยามเมื่อปี ค.ศ. 1899 ก็เป็นไปได้

บทสรุป การศึกษาปฐมวัยของไทยในอดีตเมื่อเทียบกับสากลโลก

เมื่อแรกเริ่มที่ไทยเกิดปรากฏการณ์ใหม่ทางการศึกษาปฐมวัยอย่างเป็นรูปธรรมทั้งค่านิยม องค์ความรู้ และแนวปฏิบัติ นั้น จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงมาจากส่วนของราชสำนักไปสู่เขต การปกครองต่าง ๆ ผ่านประกาศอย่างเป็นทางการ ดังเห็นได้จากเอกสารในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะโครงการศึกษา ร.ศ.117 ซึ่งเป็นหนึ่งในการวางระบบงานราชการต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การปฏิรูปสยามให้ทัดเทียมนานาอารยประเทศ โดยการเปลี่ยนแปลงนี้ เกิดขึ้นทั้งก่อน และหลังการเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกในปี ค.ศ.1897 (พ.ศ. 2440)

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก่อนการเสด็จ ประพาสยุโรปครั้งแรก ได้แก่ การมีประกาศจัดตั้ง โรงเรียนเด็กของพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าสาย สวลีภิรมย์ ในปี ค.ศ.1890 (พ.ศ. 2433) ซึ่งรับอุปการะ ให้การอุปถัมภ์เลี้ยงดูและการศึกษาอย่างเป็นระบบ สำหรับเด็กวัยทารกกระทั่ง 11 ขวบ โดยมีระเบียบ การฝึกสอนเด็กที่กำหนดความรู้ 10 ประการที่ใช้สอน อย่างชัดเจนคู่เคียงกับหลักสูตรการเรียนการสอน

(Curriculum) ทั้งนี้หากเทียบเคียงกับองค์ความรู้ ทางการศึกษาปฐมวัยในนานาอารยประเทศขณะนั้น จะเห็นว่าระเบียบการฝึกสอนของโรงเรียนเด็กของ พระอัครชายาเธอฯ มีความใกล้เคียงกับกิจกรรมประจำ วันสำหรับเด็กอนุบาลตามหลักสูตรก่อนวัยเรียนตาม แนวคิดของ จอห์น ดิวอี้ ซึ่งเป็นปรัชญาพัฒนาานิยมที่ กำลังแพร่หลายในช่วงปลายศตวรรษที่ 19

นอกจากนี้ ช่วงเวลาหลังการจัดตั้งโรงเรียน เด็กของพระอัครชายาเธอฯ ยังผลให้เกิดความ เปลี่ยนแปลงเรื่องค่านิยมการเล่นตามมาอีกด้วย โดย เปลี่ยนมุมมองเรื่องการเล่นที่เคยยึดโยงกับการพนัน มาสู่การเล่นในเชิงประโยชน์ต่อพัฒนาการทางด้าน ร่างกายและจิตใจของเด็กขณะที่กำลังเล่น และ ประโยชน์ต่อการใช้ชีวิตในอนาคตเมื่อเด็กเติบโต เป็นผู้ใหญ่

ส่วนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลังการเสด็จ ประพาสยุโรปครั้งแรกนั้น ได้แก่การปรากฏของคำว่า กินเดอคาเตน เป็นลายลักษณ์อักษรในประกาศ โครงการศึกษา ร.ศ.117 ภาคหนึ่ง ว่าด้วยการศึกษา ในกรุงเทพมหานคร หมวด 1 อันกล่าวถึงแผนการศึกษา และลำดับชั้นในโรงเรียน โดยกำหนดให้เป็นโรงเรียน เบื้องแรก ก่อนเข้าเรียนระดับประถมศึกษา ซึ่งเป็น ที่น่าสนใจว่าการที่กรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรมการ เลือกใช้ทับศัพท์คำว่า Kindergarten ด้วยคำ กินเดอคาเตน แทนการเลือกใช้คำอื่น เช่น Nursery School นั้น อาจพิจารณาได้ว่าผู้เกี่ยวข้องกับการ กำหนดแนวนโยบายต่าง ๆ ในโครงการศึกษา ร.ศ. 117 เมื่อสมัยรัชกาลที่ 5 มีแนวโน้มจะยึดถือคุณค่า ตามปรัชญาจิตนิยมซึ่งเป็นรากคิดที่อยู่เบื้องหลัง คำว่า Kindergarten ที่เฟรดเบลเป็นผู้เสนอใช้คำนี้ ขึ้นในปี ค.ศ. 1837 (พ.ศ. 2380) ขณะที่แนวปฏิบัติ ของโรงเรียนเด็กของพระอัครชายาเธอฯ ซึ่งเกิดขึ้น ก่อนจะมีโครงการศึกษา ร.ศ. 117 กลับมีความใกล้เคียง กับปรัชญาแนวพัฒนาานิยมมากกว่า

จากความเป็นมาของการศึกษาปฐมวัย ที่เปลี่ยนผ่านจากอดีตสู่ปัจจุบัน สามารถวิเคราะห์ได้ว่า การจัดการศึกษาปฐมวัยมีการยึดคุณค่าในตัวมนุษย์ที่แตกต่างหลากหลาย เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นเป็นธรรมชาติสามัญในประวัติศาสตร์การศึกษาปฐมวัยทั่วโลก ซึ่งเป็นเรื่องที่นักการศึกษาแต่ละยุคสมัย สมควรวิพากษ์ อภิปรายเลือกสรรแนวคิดและแนวปฏิบัติให้สอดคล้อง และสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละบริบทต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ (2472). **ตำนานโรงเรียนเด็กของพระอัครราชยาเธอ**. พระนคร: ผดุงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- ปาลเลอแก้ว, ฌอง แบปติสต์. (2549). **เล่าเรื่องกรุงสยาม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพมหานคร: ก้าวหน้า.
- ยงยุทธ ไชยสีหา. (2526). **การวิเคราะห์แนวความคิดในการปฏิรูปการศึกษาของผู้นำการศึกษาไทยระหว่าง พ.ศ. 2414-2464**. ปรินญา นิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
- คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. (2551). **ลูกแก้วเม็ขขวัญ: “สตรีคู่พระทัย” ในราชสำนักสยาม**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: มติชน.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2553). **ปัจจัยร่วมและนัยของการศึกษา 1: เอกสารในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพมหานคร: พริกหวานกราฟฟิค

- Allen, A. T. (2006). The kindergarten in Germany and the United State, 1840-1914: A comparative perspective. *History of Education*. Vol. 35(2): 173-188.
- Bredenkamp, S. (2014). *Effective practices in early childhood education*. 2nd edition. USA: Pearson.
- Gordon, A. M., and Browne, K. W. (2008). *Beginnings and beyond: Foundations in early childhood education*. 7th edition. USA: Thomson Delmar Learning.
- Kamerman, S. B. (2006). *A global history of early childhood education and care*. Paper commissioned for the EFA Global Monitoring Report 2007, Strong foundations: Early childhood care and education. UNESCO: Paris.
- Weber, E. (1969). *The kindergarten: Its encounter with educational thought in America*. New York: Teachers College Press.